

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

3-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ 5/3 (5) – 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarqand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrda 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Najmiddinov Zafar Xoshimjonovich</i> O'RTA OSIYO FAQIHLARINING MUSANNIFAK ASARLARIGA TA'SIRI XUSUSIDA	9-13
<i>Юсупов Хуршид Муратжанович</i> ПЕРВЫЕ ШАГИ ДВУХСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА САУДОВСКОЙ АРАВИИ С МОМЕНТА НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	14-19

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Madraimova Marxamat Raximberganovna</i> XORAZM VILOYATIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING OBYEKTIV ZARURLIGI VA AHAMIYATI	20-23
<i>Abdullaev Jamshid Obidovich</i> SUN'IY INTELLEKT — XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA	24-30
<i>Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич</i> ДОННИ ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ ВА ТАННАРХ КАЛКУЛЯЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	31-46
<i>Ziyadullayev Zuxriddin Ilxom o'g'li</i> TIJORAT BANKLARI TRANSFORMATSIYASI BORASIDA NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLAR	47-51
<i>Alimova Saboxat Gaziyevena, Erkinova Sevinch</i> YASHIL IQTISODIYOT VA ATROF MUHIT MUAMMOLARI	52-56
<i>Zokirova Gavxar</i> GLOBAL PENSIYA TIZIMLARI BARQARORLIGI VA YETARLILIGI TAHLILI	57-66

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevna, Muxtorov Muxsin Jabborovich</i> TASAVVUFDA INSON MA'NAVIY KAMOLOTI MASALASI	67-73
<i>O'rinboyev Davlatjon Bahtiyorovich</i> IJTIMOIY FALSAFADA STRATEGEMALARNING O'RNI VA AHAMIYATI	74-79
<i>Alimov Mansur Narboyevich</i> PEDAGOGIYALARNING MA'NAVIY-AXLOQIY VA KASBIY RIVOJLANTIRISHDA AJDODLAR MA'NAVIY MEROSINING O'RNI. ("SILSILAT UL-ORIFIYN VA TAZKIRATU-S-SIDDIQIYN" ASARI MISOLIDA)	80-87
<i>To'xtasinov Shukurjon Shavkatjon o'g'li</i> MILLIY BIRLIK VA SIYOSIY HOKIMIYATGA DOIR JADIDLAR QARASHLARINING IJTIMOIIY- FALSAFIY AHAMIYATI	88-95
<i>Nurmatova Umida Jalolidinovna</i> AN'ANAVIY O'QISHNING GNOSEOLOGIK JIHATLARI	96-101

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Abdullaeva Charos Baxramovna</i> ZAMONAVIY LINGVISTIKADA REKLAMA DISKURSI TUSHUNCHASI	102-105
<i>Umarqulova Munira Zohidjon qizi</i> ILMIY-FANTASTIK ADABIYOT: JANRNING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI VA POETIK CHEGARALARI	106-119
<i>Xaydarova Gavhar Abdukadirovna</i> ZAMONAVIY LINGVISTIK MADANIYAT KONTEKSTIDA "SPORT DISKURSI" TUSHUNCHASINING NAMOYON BO'LISHI	120-124
<i>Mirzarahimov Bahodir Shavkat o'g'li</i> "XALQ SO'ZI" GAZETASINING MATNLARINI DAVR BO'YICHA TASNIFLASH BOSQICHLARI	125-129
<i>Boboqulova Nilufar Xayrullo qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SHOULDER/YELKA, ELBOW/TIRSAK HAMDA WRIST/BILAK SOMATIK KOMPONENTLI MAQOLLARNING KONSEPTUAL TAHLILI	130-137
<i>Yangiboyeva Feruza Ortiq qizi</i> TIPS FOR TEACHING ENGLISH: STRATEGIES FOR EFFECTIVE LANGUAGE LEARNING	138-145
<i>Ибодуллаева Гавхар Уринбаевна</i> ОБУЧЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ К НАЧАЛЬНОМУ УРОВНЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕ- ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЕ	146-151
<i>Kuvvatov Raxmatulla Hikmatillayevich</i> SAN'ATGA OID AFORIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI.....	152-156
<i>Ibodullayeva Gulshod Urinovna</i> CHET TILLARINI O'RGANISHDA IMMERSIV O'QITISH USLUBLARI –SAMARALI YO'NALISH, YONDASHUVLAR VA XULOSALAR.....	157-160
<i>Habibullayeva Gulsanam Inomjon qizi</i> INNOVATIVE METHODS OF TEACHING READING (FOR PRE INTERMEDIATE LEVELS)	161-165
<i>Berdimurotova Sevara Maxmudovna</i> TILSHUNOSLIKDA TERMINOLOGIYANING XUSUSIYATLARI.....	166-169

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Kuchimova Shaxlo</i> VASIYATNOMANING OG'ZAKI SHAKLI VA UNI TUZISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEKNOLOGIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	170-176
<i>Jumanazarov Faxriddin Erkinovich</i> KONTRAFAKT MAHSULOTLARNI ANIQLASH VA ULARNING MUOMALASIGA QARSHI KURASHISH MUAMMOLARI	177-183
<i>Курбанова Эльмира Асадовна</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОВД С ГОСУДАРСТВЕННЫМИ И ИНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ БЕЗНАДЗОРНОСТИ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	184-190

<i>Raxmatullayev Xurshidjon Shukurilla o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGIDA KRIPTO-AKTIV VA U BILAN BOG'LIQ BO'LGAN AYRIM MUAMMOLAR.....	191-195
<i>Aldamuratova Amangul Uralbayevna</i> FUQAROLIK PROTSESSIDA AJRIMLAR TUSHUNCHASI VA TURLARI	196-200
<i>Xakimov Jahongir Olimjon o'g'li</i> KIBERFIRIBGARLIK VA KIBERKORRUPSIYA – RAQAMLI DUNYODAGI MURAKKAB JINOYATLAR.....	201-208
<i>Ergashev Qaxramon Zokirjonovich</i> KORRUPSIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHNING IJTIMOY ZARURATI.....	209-219
<i>Normatov Isomiddin Dustqul o'g'li</i> XUFIYONA IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI.....	220-224
<i>Пулатов Темураббек Гайратжон угли</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ КИС В СЕКТОРЕ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	225-231
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich</i> JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYA	232-236
<i>Sharipova Farida Salimdjanoynva, Qo'ng'irotova Anorxol</i> TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA "TIBBIY BIOLOGIYA" HAMDA "UMUMIY GENETIKA" FANLARINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR SAMARADORLIGI	237-241
<i>Собирова Гулибарно Зайнутдин кизи</i> МЕТОДИКА ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	242-252
<i>Salayev Donyor Baxtiyarovich</i> ZAMONAVIY JISMONIY TAYYORGARLIKNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI.....	253-259
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> OLIY TA'LIM MUASSASASIDA BOKS MURABBIYLARINI KASBGA YO'NALTIRISH TIZIMINING XUSUSIYATLARI	260-266
<i>Hakimova Nargiza Uralovna</i> YOSH KURASHCHI QIZLARDAN MUVOZANAT QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA RAQS VA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI	267-273
<i>Otepbergenov Jetkerbay Sakbergenovich</i> MODULLI TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHGA UNDASH MUAMMOSI	274-279

07.00.00- TARIX FANLARI – HISTORICAL SCIENCES

Received: 10 April 2025

Accepted: 15 April 2025

Published: 28 April 2025

Article / Original Paper

**O'RTA OSIYO FAQIHLARINING MUSANNIFAK ASARLARIGA TA'SIRI
XUSUSIDA**

Najmiddinov Zafar Xoshimjonovich

tarix fanlari nomzodi, University of Business and Science

"Ijtimoiy fanlar" kafedrasida dotsenti

Email: znajmiddinov@yandex.ru

Tel: +998 90 2188707

Annotatsiya. Bugungi Eron hududida tug'ilgan hanafiy faqih Musannifak (875/1470) asarlari O'rta Osiyo fiqh an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Uning qalamiga mansub to'rtta fiqhiy asardan uchta vatanimiz faqihlari asarlariga sharh tarzida qalamga olingan. Olimning fiqhiy asarlarini tahlil qilish orqali XV asrda ikki hudud o'rtasida ilmiy aloqalar rivoji haqida ishonchli ma'lumotlar olish mumkin.

Kalit so'zlar: hanafiy fiqhi, Eron, shariat, O'rta Osiyo, qo'lyozma asar, hadislar.

**ON THE INFLUENCE OF CENTRAL ASIAN JURISTS ON THE WORKS
OF MUSANNIFAK**

Najmiddinov Zafar

PhD in history

University of Business and Science

Abstract. The works of the Hanafi jurist Musannifak (875/1470), who was born in what is now Iran, are closely linked to the legal traditions of Central Asia. Three of the four legal works he wrote were written in the form of commentaries on the works of our country's jurists. By analyzing the scholar's legal works, one can obtain reliable information about the development of scientific contacts between the two regions in the 15th century.

Key words: Hanafi law, Iran, Sharia, Central Asia, manuscript, hadith.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V5SI3Y2025N00>

Kirish. Fotih Sulton Mehmet davri olimi Musannifak 804/1401-yilda tug'ilgan. Uning tug'ilgan diyori sifatida bugungi Eron hududiga qarashli Bistom viloyatining Shohrud qishlog'i ko'rsatiladi. Musannifak sulola jihatidan mashhur ash'ariy olimi Faxr ad-din ar-Roziyning (vaf. 606/1209-y.) avlodlaridan hisoblanadi. Qo'lyozmalarda uning nisbasi ash-Shorudiy al-Bistomiy shaklida ham keladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Musannifak sakkiz yoshligida ilm tahsili uchun akasi bilan birga Hirotga kelgan. U yerda arab tili ilmini Taftozoniyning talabasi Jalol ad-din

Yusuf Avbahiy, uning talabasi Qutb ad-din Ahmad ibn Muhammad al-Haraviydan o'rgandi. Shofiiy fiqhini Abd al-Aziz al-Abhariydan, hanafiy fiqhini esa Fasih ad-din Muhammad ibn Muhammad qo'lida ta'lim oldi. 842/1438-yilda Hirotdan Anatoliyaga qaytib keldi va Konyada mudarrislik qila boshladi. Fors tilida "Kichik avtor" ma'nosini bildiruvchi Musannifak nomini olishiga sabab uning bolalik chog'idan kitob yozishga bo'lgan qiziqishidir.

Musannifakning fiqh ilmiga doir uch asari bizgacha yetib kelgan. Ulardan birinchisi "Hidoya"ga sharh bo'lib, bugungacha yetib bir nusxasi ma'lum (Esad Efendi, nr. 637). Qo'lyozmaning tituli varag'ida "حاشيه هدايه لمولانا شيخ علي الشهير بالمصنف المدفون بقرب تربة أبي أيوب الأنصاري" (Musannifak ismi bilan mashhur mavlono shayx Ali qalamiga mansub Hidoya sharhi. Abu Ayyub al-Ansoriy qabriga yaqin yerga dafn qilingan. "Malik" va "boriy" sifatlariga ega Alloh undan rozi bo'lsin!) jumlasini o'rin olgan. Asar الحمد لله الذي نور معالم الشرع بأنوار الكتاب (Shariatni bildirib turuvchi belgilarni kitob nurlari bilan nurlantirgan Allohga hamd bo'lsin!) iborasi bilan boshlanadi. Sharh muallifi kirish qismida fiqh ilmining ahamiyatiga to'xtalib o'tar ekan, "Insonning barcha a'zolari bir bo'lib so'zlaganida ham fiqh ilmining asl mohiyatiga yeta olmasligini" aytadi.[1: varaq 2b]

Muhokama. Arab tili bo'yicha chuqur bilimga ega Musannifakka ko'ra, bu ilm orqali Alloh bandalarga shar'iy masalalarning nozik jihatlarini bilishni nasib etgan. Musannifak ham "Hidoya" sharhida halol va haromni tushuntira olgani uchun shukr izhor qilgan.

"Hidoya" sharhida islom shariatiga yordamchi bo'lish nasib bo'lgan O'rta Osiyo faqihlari shaxsiyati quyidagicha baholangan:

"Men [bolalik chog'imdanda boshlab] doim ikki oyoqda mahkam o'tirgan holda o'z diqqatimni fiqh kitoblarini mutolaa qilish hamda shar'iy fatvolarni anglashga qaratdim. Xususan, hanafiy mazhabining rasmiy maqomga ega bo'lishiga hissa qo'shgan shayx al-islom va "ulamolar ustuni" (*qudvat al-ulamo*) Marg'inoniyning "Hidoya"sini bu maqsadga erishish uchun asosiy manba sifatida tanlab oldim. ["Hidoya"] asaridagi ilmiy bahslarni kamchiliksiz anglash uchun butun g'ayratimni sarfladim va mazmunni anglash uchun qayta-qayta ko'zdan kechirdim. So'ngra so'zimni xossatan fiqhiy ixtiloflar voqe bo'lgan o'rinlarga, bir mazhabga yopishib olingan (*taassub*) joylarga va shofiylar hamda hanafiylar o'rtasida chiqqan ixtilof masalalarda qo'llanilgan dalillar bilan birga yozgan holda tushuntirdim." [1: varaq 3a]

Islomning ilk asrlarida yashagan ulamolarni tanqid qilish dinga zarar yetkazishi mumkinligini bildirgan Musannifak bunday yondashuvga mutlaqo qarshi ekanligini aytadi. Klassik davr muftahidlarining barchalari Abu Hanifa boshliq to'rt mazhab asoschilaridan masala o'rganishdan xijolat qilmaganlari, bu orqali esa ularning ilm nuridan bahramand bo'lganliklarini aytadi.

Musannifak o'z sharhida tegishli o'rinlarda shariat, fiqh va ijthodga taalluqli atamalarga izoh beradi. Jumladan, Xuroson va Movarounnahr faqihlari o'rtasida ko'p ixtilof qilingan mavzulardan biri – "ijthodda to'g'ri yechimni topish" mavzusini muhokama qilgan. Muayyan muftahid biror masalada to'g'ri javobni topgan (*musib*) yoki xato qilgan (*muxti'*) bo'lishi haqidagi fikrga u quyidagicha izoh bergan:

"Hanafiy va shofiiy faqihlarining yakdil fikriga ko'ra, muftahid o'z ijthodi so'ngida xato qilgani aniqlashadi yoki to'g'ri javobni topgan bo'lishi mumkin. Ash'ariy ulamolari, qozi Boqilloni, G'azoliy, Muzaniy va mu'taziliylarning ko'pchiligi esa "Har bir muftahid albatta haqiqatni topgan bo'ladi (*kullu muftahid musib*)", degan fikrdadirlar.

Bundan quyida xulosa chiqadi: haqiqat bitta bo'lishi ham mumkin, bir nechta bo'lishi ham mumkin. "Haqiqat yagonadir", degan faqihlar mujtahid xato yoki to'g'ri fikrni aytgan bo'lishi mumkinligini bayon qildilar. "Haqiqat bir nechta bo'lishi mumkin", degan ulamolar esa mujtahid har qanday holatda haq fikrdan birini aytishini ilgari suradilar.

Faxr al-islom [al-Pazdaviy] aytadi: haqiqat yagonadir.

Agar so'rasalarki, "Abu Hanifa haqning bitta ekanini aytadi, lekin ayni paytda har bir mujtahid to'g'ri javobni aytganini ham bayon qilgan!?" Ularga shunday javob beriladi: Abu Hanifadan keyingi avlod ulamolari ustozlarining bu so'zini ta'vil etdilar. Aslida u kishi "Ijtihadning boshlanishida to'g'ri fikrni aytgan olim ijtihad so'ngida xato qilishi mumkin", demoqchi edi. Demak, ijtihadning avvali va oxirida to'g'ri fikrga borgan bo'lsa ikkita savob, so'ngida xato natijaga erishgan bo'lsa esa avvalida to'g'ri boshlagani uchun bir savob oladi.

Abu Zayd ad-Dabusiyya ko'ra esa, Abu Hanifa so'zining ma'nosi shunday: "Mujtahid olim ijtihad amalining o'zi bilangina savobga erishadi." [1: varaq 26a-b]

Musannifakning boshqa fikri esa hanafiy mazhabida bag'rikenglik g'oyalari keng targ'ib qilinganiga boshqa misol bo'ladi: "Biz [fiqhiy] mazhabimizni to'g'ri deb bilamiz, biroq Alloh nazdida xato bo'lish ehtimoli ham bor. [Fiqhdagi] muxoliflarimizning mazhabi xatodir, biroq aslida ularniki to'g'ri bo'lish ehtimoli ham bor.

Aqidaviy mavzulardagi esa faqat biz to'g'ri deb bilgan narsalar haqdir. Botil esa munozara jarayonida biz undan ustun bo'lganimizdir." [1: varaq 26b]

"Ilm o'qimagan kishi bir masalada hanafiy mazhabiga, boshqa safar esa ikkinchi mazhab imomining fiqhiy qarashlarini olishi joiz emas. To'g'ri deb bilganimiz hanafiy mazhabidagi qarashni tashlab, xato deb bilganimiz boshqa mazhab qarashlarini olish to'g'ri emas.

Jumladan, Imom al-haramayn har bir musulmon qat'iyan biror mazhabga bog'liq bo'lishi lozimligini aytgan va turli mazhablarga amal qilish joiz emasligini so'zlaydi.

Aslida, bugungi kundagi ixtilofli masalalar islomning ilk davrida sahobiylar va tobi'in orasida turli yechimga borilgan mavzular edi. Sahobiylar o'rtasida ixtilofli masalalar paydo bo'lib tura edi, lekin ular bir-birlarini ilmsizlikda ayblamas edilar. Sahobiylar ixtilofni joiz deb bildilar.

Tobi'inlar davriga kelib esa ixtilof joiz emas, deb hisoblana boshlandi." [1: varaq 32a]

"Hidoya"dan "Islom ulamolart fiqhiy masalalarni yuksak va batafsil shaklda izohladilar" so'zini iqtibos keltirgan Musannifak bu jumla Marg'inoniyning yuksak ilmiy salohiyatidan darak beradi, deb baholaydi. "Nihoya" va boshqa sharhlardan iqtibos keltirgan muallif Marg'inoniy fikriga qarshi chiqqan mualliflar qarashi noto'g'ri ekanini bildiradi hamda Abu Hanifaning ibodat masalalariga taalluqli o'ttiz sakkiz ming, muomalotga tegishli esa qirq besh ming fiqhiy qoidalarni ishlab chiqqanini aytadi.[2: 183]

Musannifak fiqhiy mavzular ichida tahoratni kengroq muhokama qilgan. Oyatlarning zohiriy ma'nosiga suyanadigan bo'lsak, u holda o'tirib tahorat qilish joiz emasligi, o'tirib tahorat qilgan kishi namoz o'qishdan oldin (*iza qumtum ila-s-salat*) tik turgan holda qaytadan tahorat olishi lozim bo'ladi. Musannifak oyatlarning zohiriy ma'nosiga bu kabi suyanishni "Ochiqcha noto'g'ri fikrdir" deya izohlaydi. [1: varaq 59a] Qo'lyozmada Saraxsiyga nisbat berilgan bu qarash aslida "Mabsut"da Saraxsiyning emas, balki zohiriy mazhabiga (*as'hob az-zavohir*) mansub, deb keltirilgan.

"Sharh al-Hidoya"da Zamaxshariy, Saraxsiy, Faxr al-islom, Abu Zayd ad-Dabusiyy, Sohib "al-Kofiy" (Marvaziy), Nasafiyy ismlari uchraydi. Nasafiylardan qaysi biri ekani aniqlanmadi.

Musannifakning ikkinchi asari “Kitob al-hudud va-l-ahkom” fiqh adabiyoti ichida shar’iy chegaralar janriga mansub bo’lgani sababli ahamiyatlidir. Asar o’rta hajmli bo’lib, bizgacha sanoqli nusxada yetib kelgan. Asar muallifi uni umri poyoniga yetishiga yaqin, 873/1468-yilda yozib tamomlagan. “Hidoya” va “Viqoya” sharhidan so’ng yozila boshlagan bu asar haqida muallifning o’zi shunday deydi:

“Bugun zamondosh olimlarda barcha shar’iy ilmlarda, xususan fiqhda chuqur bilim olishga g’ayratlari ozaygani, buning o’rniga asossiz oldi-qochdi gaplar (*qil va qol*) bilan amal qilishga boshlaganinilar ko’rdim. Faqihlarimiz asl ilmni boy berdilar, uning o’rniga faqat “nega, nima uchun?” kabi savollar bilan mashg’ul bo’lgan bir omma holiga keldilar.

Men ular bilan munozara qilgan paytimda “nega bunday?” degan savollaridan boshqani uchratmayapman. Shunga qaramay ular o’zlarini ulamo hisoblaydilar hamda salaf ustozlardan ayrimlarini ilmsiz hisoblab o’z nafslari xohishi bilan fatvo bermoqdalar. Amalda esa fiqh ilmidagi zihor, mulk va aqd shartlari hamda boshqa asosiy masalalarini bilmasdan turib fatvo berish mumkin emas.

Ular o’z zamonasida ulamo deb qabul qilingani sababli o’zlarini shunday hisoblaydigan johillardir. Biz esa bundan Allohdan panoh so’raymiz.” [3: varaq 346a]

Kirish qismidan so’ng muallif tahoratning tilshunoslik va fiqhiy ma’nolarini bildiradi hamda bu mavzuda faqihlar va tilshunoslar o’rtasidagi farqni quyidagicha bayon qiladi:

“Tahorat mavzusida hukm olinadigan manba Qur’on oyatidir [Moida surasi, 6-oyat]. Bu oyatda esa farz ekani ochiqcha bayon qilingan jihatlar yoki mujtahidlar uchun hukm olishlarida ixtilof kelib chiqishi mumkin bo’lgan maxfiy jihatlar ham bor. Ochiq farz amallar qo’l, yuz va oyoqni yuvish hamda boshga mas’h tortishdir. Bularni inkor qilish insonni dindan chiqaradi. Maxfiy jihatlarining kayfiyati ham maxfiydir. Masalan, yuzning qancha qismi yuviladi ?” [1: varaq 347a]

Musannifak tahoratda yuzning qaysi qismini yuvish kerakligini izohlar ekan, “Hidoya”dagi “soch chiqqan joydan boshlab jag’ ostigacha va ikki quloq yumshog’igacha” va “Viqoya”da kelgan “Sochdan boshlab quloqlargacha va jag’ ostigacha” shaklidagi ikki xil ta’rifni zikr qiladi. Biroq, mazkur ta’riflar fiqhiy masalani to’la yoritmaganini, shu sababli uni to’laroq izohlashni maqsad qilganini aytadi:

“Uzunligi soch tugagan yerdan boshlab jag’ ostigacha; kenligi esa bir quloq yumshog’igacha davom etadigan tana qismidir. Yuzning to’rt tomondan belgilangan qismi shundaydir. Bu eng to’g’ri ta’rifdir.” Ayni paytda, bu fiqhiy xulosaga qo’shilmaydigan insonlar ham bo’lishi mumkinligini nazardan soqit qilmagan muallif “Bu xususda boshqa izohlar ham bor. Biz ularni “Viqoya” va “Hidoya”ga yozgan sharhlarimizda zikr qilganmiz. Xohlovchilar ularga murojaat etishlari mumkin” shaklida izoh bergan.

Musannifak “al-Hudud va-l-ahkom” yozishda o’z qalamiga mansub “Hidoya” va “Viqoya” sharhlaridan hamda “an-Nihoya”, “az-Zaxira al-burhoniyya” kabi O’rta Osiyo faqihlari asarlaridan foydalangan. Bundan ma’lum bo’ladiki,

“Sharh al-Viqoya” Musannifak tomonidan ta’lif etilgan uchinchi fiqhiy asardir. Mazkur sharh “Sharh al-Hidoya” yozib bo’lingach, 839/1435-yildi Hirotda yozib tamomlangan. Ushbu sharhning Turkiya kutubxonalarida o’n to’rtta nusxasi aniqlangan bo’lib, ulardan to’qqiztasi Sulaymoniya kutubxonasi fondlarida saqlanadi. Asarning Sulaymoniya kutubxonasi Rashid afandi (Reşid Efendi) bo’limida 228 va 229 raqamlari ostida saqlanuvchi qo’lyozmalari qadimiy

nusxalardan bo'lib, 967/1559-yilda ko'chirilgan. Musannifak "Viqoya"ning muqaddima qismini besh bet hajmida batafsil sharhlagan.

Natijalar. Asar muqaddimasida fiqh va fatvo berish ilmlarining ahamiyatiga urg'u bergan muallif yoshlik vaqti "Viqoya"ni sinchiklab o'rganish va anglashga baxshida qilgani hamda uzoq yillik mashaqqatli mehnat natijasida bunga muvaffaq bo'lganini aytadi. Muqaddimada kitobning "taassub" (hanafiy mazhabiga yopishib olish) va millatchilik (asabiyya)dan uzoq bo'lishga harakat qilib yozilgani ta'kidlagan. Oldingi asarlar kabi "Sharh al-Viqoya"da ham O'rta Osiyo olimlariga ko'plab iqtiboslar uchraydi.

"Sharh al-Hidoya"dagi kabi "Sharh al-Viqoya"da ham tahorat mavzusi kengroq muhokama qilingan. Muallif tahoratning farzligi haqidagi oyatda "namozga tursangizlar" iborasini "namozga turishni xohlasangiz" shaklida tushunish lozimligini aytadi va bu masalada hanafiylar yoki shofiiylar o'rtasida biror ixtilof bo'lmaganini yozadi.

Xulosa. Musannifak asarlarini o'rganish orqali O'rta Osiyo fiqh an'alarining Xuroson hududlarida tarqalgani haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish mumkin. Bo'lg'usi tadqiqotlarda XV asrda har ikki hududda yashagan faqihlari faoliyati va asarlarini kompleks tarzda o'rganish ko'proq ilmiy natijalar beradi.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Мусаннифак. Шарҳ ал-Ҳидоя. Сулаймония кутубхонаси, Асъад афанди қўлёзмаси, № 637.
2. Recep Cici, Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar. Бурса, 2001.
3. Мусаннифак. Шарҳ ал-Ҳидоя. Сулаймония кутубхонаси, Асъад афанди № 3631.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).